

Bernáth Lászlóné

Életrajz

Az [anyai] nagypapám, Deutsch Sámuel dunapentelei [Dunapentele – nagyközség Fejér vm.-ben (ma: Dunaújváros); az 1910-es népszámlálás idején 3900 főnyi lakossal. – A szerk.] származású volt, a nagyanyám, Schwartz Perl pedig Soltvadkerten született [Soltvadkert Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm.-ben lévő nagyközség, 1910-ben 7800 főnyi lakossal. A községben működött jesiva. – A szerk.]

Hat gyerekük volt, az egyik az én anyukám. A nagyszüleim szigorúan vallásos, jómódú emberek voltak, egy Kreislereiuk [német: 'szatócsbolt'] volt Soltvadkerten, amiben mindent lehetett kapni, vasárutól a fűszerig. Külön volt nekik borkereskedésük, szóval jómódú emberek voltak. Nálunk mindenki magyarul beszélt. Tudtak ők németül is meg jiddisül is, de magyar volt a beszéd. A családban egymás között is, és általában is.

Amikor megöregedett a nagypapám, az egész üzletet átadta a három fiának. A negyedik az sokkal fiatalabb volt, és az aztán, mikor megnősült, csinált magának egy textilkereskedést, az is egészen jól ment. És az én anyukám pedig kapta a textilrészt, a rőfösüzletet.

Az anyai nagyszülők, a Deutsch család és a Schwartz család az egy nagyon nagy család volt. Ottan össze volt házasodva az egész falu, mindenki Schwartz volt. Összeboronálták őket, gondolom, mert akkor még csak úgy mentek a házasságok a vallásosoknál [lásd: házasságközvetítő, sádhen]. Meg a szomszéd faluban, Kiskőrösön, ott is rengeteg Schwartz volt.

Azok össze voltak házasodva, és nagyon nagy család volt. Az én nagypapám (a dunapentelei) egy olyan családból származik, amelyiknek egy része keresztény volt, egy része meg áttért a zsidó vallásra, és az én nagypapám az már egy egészen vallásos zsidó lett.

De volt neki nagy-nagybácsija, az katolikus püspök volt ott [Duna]Pentelén [Dunapentele nem volt püspöki székhely. – A szerk.], még ma is ott a sírja biztos. Érdekes családfája volt neki, de hát ezzel ő soha nem dicsekedett.

És volt neki két testvére, szóval hárman voltak csak testvérek. Volt egy lánytestvére, az is ott élt Soltvadkerten, és volt egy bátyja Dunapentelén, de vele nem tartotta a rokonságot, mert az vallástalan volt, ő meg nagyon vallásos. A nagyszüleimnek nem volt semmi kapcsolatuk a nem zsidó rokonokkal, sőt, le volt tagadva. Nem is beszéltek róla.

Voltak keresztény ismerőseik meg szomszédok, akikkel jóban is voltunk. Igazán jóban voltunk a szomszédokkal. De úgy baráti körük nem volt, mert a család maga olyan nagy volt, hogy már nem volt hely arra, hogy még barátokkal is barátkozzunk. Amikor összejött az egész család, mondjuk, a hat testvér és azoknak a gyerekei, azok olyan sokan voltak, hogy nem is fértek el a nagymama lakásában, nem lehetett egyszerre összejönni.

Soltvadkert falu volt, nem kisváros, mint Kiskőrös [Közigazgatási státusa szerint Kiskőrös is nagyközség volt akkoriban, de lényegesen nagyobb, mint Soltvadkert, és járásszékhely volt. – A szerk.]

A [későbbi] férjemmel vagy tíz kilométerre laktunk egymástól. Körülbelül 8-10 ezer lakosa volt [A községnek az 1930-as években 8500–8600 lakosa volt. – A szerk.], és körülbelül 100 zsidó család élt ottan, annak a 85 százaléka ortodox volt. De nem az a bigott ortodox, nem volt szakállas vagy kaftános, olyan nem létezett nálunk, hanem csak modern kinézésű. Úgy hívják, hogy askenázi zsidó.

Mi askenázi zsidók voltunk. [[Az interjúalany nyilvánvalóan a kaftános-pajeszos haszidokat hívja „bigottnak”, és a „sima” ortodoxot modernnek. (Soltvadkert ortodox hely volt, még jesivája is volt.) A haszidok imarendje ún. szefárdi, ezért is mondja, hogy ők askenáziak voltak.

A haszidok is askenáziak, de nem egészen az askenázi rítus szerint imádkoztak. – A szerk.] És általában elég jó anyagi körülmények között éltek a zsidók, mert ottan a legtöbbje vagy borkereskedő volt, mert az egy bortermelő vidék volt, vagy textilbranca volt. Szóval kézműves nagyon kevés volt, talán kettő.

Volt hitközség, természetesen volt zsidó iskola, héder, azaz ivrit iskola [A héder nem azt jelenti, hogy héber, a héder héberül szobát jelent. – A szerk.], akkor volt kántor, rabbi, minden volt. Nagy zsidó élet volt. Templom is volt, szép nagy templom.

A zsidók és a keresztények össze-vissza laktak, de általában azért a zsidók igyekeztek egy helyen, a város közepén vagy a falu közepén lakni, mert az volt közel a templomhoz. A templom a főutcán volt. És akkor azon a környéken laktak a zsidók.

Nem gettószerűen, de mondjuk, inkább, mint a falu szélén. Volt, aki egy kicsit a falu szélén lakott, de a falu nem volt nagy, aki a falu szélén lakott, tíz perc alatt az is bent volt a város közepében. De általában úgy volt, hogy két perc alatt ott voltunk a templomban.

Volt egy nagy jesiva is, nagyobb, mint Kiskőrösön, pedig a falu kisebb volt [Kiskőrösön nem volt jesiva, hanem tanulócsoporthoz voltak, amelyek a jesivákhoz hasonlóan foglalkoztak az anyaggal. – A szerk.

Volt zsidó iskola. Nagyon jó iskola volt, olyan híres jó iskola volt, pedig csak egy tanító tanított 60 gyereket. Délelőtt egy részét, délután egy másik részét, fölváltva. De ha összehasonlítottuk a tanítási anyagot, amit mi tanultunk az elemi iskolában, az az volt, mint amit a keresztény gyerekek már a polgáriban tanultak.

Olyan nívós, jó iskola volt, annak híre volt, olyan jó tanítója volt. Ezenkívül még nyári iskola is volt, ahol tanítottak bennünket a zsidó imákat átfordítani magyarra, meg az imáknak a tartalmát meg a hittant, a történelmet, a zsidó történelmet. De nyelveket nem tanultunk, csak a polgáriban meg a gimnáziumban tanultak a gyerekek németül. De az elemibe nem fért bele, mert így is egy tanítónak 60 gyereket kellett tanítani. Az rengeteg.

A falu fejletlen volt annyiból, hogy még 1944-ben, amikor én elkerültem onnan – ugye amikor deportáltak –, még nem volt villany. Csak a háború után, a második világháború után jött a városba villany, illetve a faluba.

Ilyen kutak voltak az utcán, ahonnan az ivóvizet kellett hordani, és minden háznak – ugye majdnem mindenkinek vagy saját háza volt, vagy egy-két család lakott egy házban – az udvarában volt egy

kút. Nálunk is volt. Két kutunk volt, egy elől és egy hátul, mert olyan nagy ház volt, és hosszú udvar volt, mert hátul az udvarban voltak a borpincék.

Óriási borpincék voltak, mert a nagybátyáimnak ugyanabban a házban volt a borpincészet, tehát ezek még mind a nagypapától örökölt telkek voltak, és a ház, amiben mi is laktunk, nemcsak a többiek, meg az üzleteik is ott voltak. Egy nagy öreg ház volt, és ott volt benn a házban az üzlet meg a lakás meg az irodák meg a borpincészet.

És hátul, az udvar végében, egy hold volt az udvar, a legvégében volt egy új ház épülve az egyik nagybátyámnak. Auschwitzba került a családja, a felesége és öt gyereke ment Auschwitzba. Egyedül a nagybátyám jött vissza... Mozgalmas nagy ház volt. A nagymamám is ott lakott. Az ünnepeket szigorúan betartották, az asszonyok parókat hordtak [lásd: haszid öltözék; paróka], mindig sütés-főzés, vendégség volt.

Az apukám Boldogasszonyon született, az akkor még Magyarország volt [Boldogasszony (Frauenkirchen), Moson vm.-ben lévő nagyközség volt, 1910-ben 2700 főnyi lakossal. 1910 óta Ausztriához tartozik. – A szerk.]. Pozsonyba járt iskolába, kereskedelmi érettségije volt neki [lásd: kereskedelmi iskolák], és osztrák-magyar levelező volt, amellett, hogy volt neki egy textilüzlete is, de mind a kettőből pénzt keresett.

Az első világháborúban az Osztrák-Magyar Monarchiában volt katona, és az olasz fronton volt mint szanitéc, orvos mellett és kitüntetésekkel kapott a háborúban. Volt egy nagyon csúnya része a világháborúnak, amikor az olasz folyónál nagyon nagy harcok voltak [lásd: isonzo-i harcok]. Ott volt az én apám szanitéc, orvos mellett dolgozott.

A szüleim véletlenül kerültek össze, úgy, hogy az én anyukám egyik unokatestvére elvette az apukámnak a lánytestvérét. És akkor ez a lánytestvér bemutatta anyukámnak az ő testvérét, a bátyját, az én [majdani] apukámat, és így házasodtak össze.

Nagyon vallásosak voltak, mindent betartottak, szigorúan, mindent. Parókában járt az anyám. Kóser, streng [szigorúan] kóser háztartás...

Az én apukám is járt minden nap templomba. Minden reggel ment a templomba, és amikor visszajött, akkor reggelizett, és utána kinyitotta az üzletét. És este, mikor bezárt, akkor ment megint a templomba. A nők nem, közben a család otthon maradt.

Amíg kicsik voltunk, előre meg kellett vacsoráznunk, mire a papa jött, addigra már a mama bedugott minket az ágyba. Amikor nagyobbak voltunk, hát akkor együtt vacsoráztunk. És volt segítség a házban, addig amíg szabad voltam. Manapság azt mondják, hogy háztartási alkalmazott vagy házi segítség vagy valami ilyesmi. De hát akkor még úgy volt, hogy volt cseléd.

Apukám megtanult magyarul, gyönyörűen beszélt magyarul, de az anyanyelve német volt. És az anyámmal magyarul is és németül is beszélt. Úgyhogy mi mindig hallottunk német beszédet otthon, de velünk a nagyszülők magyarul beszéltek. Sajnos!

Bár beszélt volna velünk az apám németül! Akkor megtanultunk volna gyerekkortól. Lett volna két anyanyelvünk. Mára azt csinálják a szülők. Például az én lányomnak van két gyereke, ő a gyerekekkel csak németül beszél, a férje meg csak magyarul.

Mert ő pesti származású, az anyja most is Pesten él, és azt akarja, hogy a gyerekek... Itt él a fiú, már itt ismerkedtek meg, de magyar fiú. És magyarul beszél a gyerekekkel, azért, hogy ha mennek Pestre, a nagymamával tudjanak beszélni, mert az nem tud németül. Ez sajnos nem volt divat. Mára nagyon gyakori, hogy két nyelven nevelik a gyerekeket.

Az apukám minden nap olvasta az újságot, minden nagyon érdekelte, okos ember volt. Semmilyen szervezetnek nem volt tagja, mint ahogy a vallásosaknál nem divat, hogy valamilyen párt tagja. Nem volt semmiféle pártban.

Négyen voltunk testvérek. A bátyám tanult egy ilyen jesivában, a legidősebb lánytestvérem és a másik, a dunapentelei varrni tanultak, én meg órásnak tanultam. 16 éves koromban kezdtem el tanulni, mert nagyon sovány, vékony gyerek voltam. Mindig attól félt az anyám, hogy elvisz a szél, olyan vékony voltam és sovány. Kímélt a család, és 16 éves voltam, mikor elkezdtem tanulni és 17 éves koromban befejeztem. Úgyhogy csak egy évig tanultam.

Nem mozogtam nem zsidók között soha. Megvoltak a zsidó barátnőim és a mi társaságunk. Akkor aztán, később, mikor olyan 14-15 éves voltam, pedig akkor már az 1940-es évek voltak, nem volt semmi értelme nem zsidókkal barátkozni.

Tehát, egy kislánynak persze imponált... elég szép kislány voltam, a házunk előtt biciklivel le-föl sétáltak csak azért, hogy egy picit odanézhessenek. Szóval úgy gyakran, gyerekeknél ez előfordult. De előfordult például, hogy két keresztény fiúval mentünk kirándulni, ami nagy titok volt.

És ugye akkor már kezdődött az antiszemitizmus, mikor én olyan 8-10 éves voltam, akkor már elég nagy voltam. Soltvadkerten svábok laktak, és elég antiszemiták voltak. Emlékszem, hogy már gyerekkoromban beverték az ablakokat, meg a zsidó üzletekre ráírták, hogy zsidó, meg egy Mogen Davidot [Dávid-csillag] rajzoltak, meg az utcán például... ezt sose fogom elfelejteni.

Kicsi lány voltam, és mentem tőlünk az egyik rokonomhoz, az egyik nagynéninkhez, mi a főutcán laktunk, és a sarkon be kellett fordulni, és ott laktak a kis utcában. És befordultam a kis utcába, és szalad utánam egy gyerek, egy keresztény fiú, és hátulról elkapta a nyakamat, és véresre kaparta. Szóval a körmét végighúzta rajtam. Csak azért, mert zsidó gyerek voltam.

Nem lehetett semmit sem csinálni. Sírva hazaszaladtam, a szüleim nem mertek reklamálni. A szüleink nem magyaráztak semmit, tudtuk úgy is. Szóval megértettük, hogy miről van szó, megértettük, de ugyanakkor mégis bennünk maradt a félelem, hogy ugye...

Nyaralni pedig rokonokhoz utaztam. A nagynénéméknek, akik kiskőrösi lakosok voltak, tehát nem messze tőlünk laktak, több tanyájuk is volt. Azok is nagyon jómódú emberek voltak. Szőlőskert tanyával vagy gabonaföld tanyával meg erdő tanyával [lásd: a földművelés szerepe]. És az a tanya, az nagyon szép volt. Ott nyaraltak a gyerekek, és ott nyaraltam én is.

A nagynénémnek a gyerekei az én korosztályom volt, és én is velük nyaraltam. A szüleim nem utaztak sehova, de a Deutsch gyerekek, akik a gazdag borkereskedők gyerekei voltak, azok mentek nyaralni. És a legidősebb lánytestvérem, az Erzsébet, az is ment velük, vitték magukkal. Tapolcán volt nyáron nyaralni, meg egy olyan gyerekintézetel. Volt egy házaspár, azzal foglalkoztak, hogy nyáron gyerekeket vállaltak nyaraltatni. Ott voltak nyaralni.

És a nagynénémék, akik megengedhették maguknak és mehetek nyaralni, azok vagy Semmeringen [Semmering – hegy Stájerország és Alsó-Ausztria határán, a vidék kedvelt üdülőhely volt. – A szerk.] nyaraltak, vagy a Tátrában, vagy fönt Miskolc környékén is vannak hegyek. Hogy is hívják azt a hegyet? Mátra! A Mátrában kibéreltek egy villát, és oda mentek nyaralni. Vitték a cseléd lányt magukkal, mert főzni kellett, ugye.

Autóban is eléggé hamar, olyan 8-10 éves koromban ültem, mert volt egy unokatestvéremnek autója, ott a faluban. És hát csak úgy vitt bennünket autózni. Vagy pedig az apámhoz jöttek ügynökök árut eladni, és azok közt is már volt olyan, aki autóval jött. És akkor azok is persze kedveskedtek, az apám szépen bevásárolt náluk, nahát akkor a kislányokat elvitték, körbeautóztuk a falut.

Az apám minden évben egyszer elutazott vonattal Csornára [Csorna – járásszékhely nagyközség volt Sopron vm.-ben, 1920-ban 7700 lakossal. – A szerk.], mert ott élt az anyja meg a bátyja. Azoknak Csornán volt nagy textilüzletük.

Ott is nyaraltam egyszer egy nyáron, mint kislány, olyan 10-12 éves lehettem. Minden évben, amikor az apám utazott meglátogatni az anyját, akkor én másik gyerekek nyakában ültem... És visszafelé megálltunk Budapesten egy napig, hogy megmutassa nekem Budapestet meg az állatkertet meg a Vidámparkot [akkor még: Angolpark].

Aztán sokkal később mentem megint Pestre, a háború után. Mikor jöttünk vissza a háború után, akkor Pesten keresztül jöttünk vissza. Sose fogom elfelejteni, a háború után mi már otthon voltunk a faluban, és a testvéremék lejöttek oda lakni, mert ott már volt ennivaló.

És a férfi [a későbbi férj] azt mondta, hogy ő meghív minket, az én testvéreimet meg engem, menjünk föl Pestre, és elvisz minket az Operába. Hogy tudjam, hogy mi az, hogy Opera. Mert addig nem tudtuk. A háború után, 1945 őszén már nyitva volt az Opera Pesten.

És akkor meghívott minket. Pesten laktunk egy rokonnál, és ővele találkoztunk az Operánál, és elvitt minket az Operába, és az „Álarcosbál”-t adták éppen Verditől. És ez volt az opera, amit láttam. És aztán egy évvel később már férjhez mentem.

Fodrász akartam lenni, hát ugye akkor mindenki valamilyen szakmát tanult, mert már iskolába járni nem tudtunk. És miután az az egyetlen egy keresztény már nem mert zsidót felvenni tanulónak, mert félt, hogy elítélik mint zsidó gyerekek tanárát. Az egyetlen zsidó fodrásznő meg nem akart engem felvenni, mert félt attól, hogyha kitanulok – akkor még nem tudta, hogy egy év múlva mindannyian Auschwitzba megyünk –, szóval azt hitte, hogy majd én neki konkurencia leszek.

És az órás család, ez egy egész család, mind órás volt, az egész család, papa, mama és az összes gyerekei, volt egy csomó gyereke. Mind órások voltak [Minden bizonnyal a soltvadterti Fogler családról – Fogler Izidorról és a családjáról – van szó, Faludi (Fogler) József interjúalanyunk apjának testvéréről. – A szerk.] fölvettem, és ott tanultam egy évig, és hát egy év után úgyis abbamaradt.

Amikor visszajöttem, az az év be lett nekem számítva, mintha tanultam volna. De hát nem tanultam, ezáltal nem voltam nagyon jó szakmunkás.

A legidősebb lánytestvérem az Elisabeth, Erzsébet, aki sajnos nem jött vissza, az anyámmal együtt eltűnt Auschwitzban. Együtt voltunk 3 hónapig a deportálásban, együtt mentünk a gettóból Kecskemétre és Kecskemétről Auschwitzba. Itt voltunk 3 hónapig.

Az alatt a 3 hónap alatt x alkalommal átestünk különböző szelektálásokon, hogy kivittek és bevittek egy másik lágerba. [Szelektálás: a koncentrációs táborokban megérkezéskor volt az úgynevezett szelektálás, amelyet SS orvosok végeztek. Az egyik oldalra küldték azokat – általában az időseket, gyerekeket, kisgyerekes anyákat, betegeket – akiket rögtön elgázosítottak, a másikkra a munkaképeseket, akiket munkatáborokba vittek kényszermunkára.

Auschwitz-Birkenauban, ahova a magyar zsidók többségét vitték, attól függött, hogy melyik oldal jelenti az életet, és melyik a halált, hogy éppen melyik krematórium működött. Ha a 2-3-as krematórium, akkor a jobb oldal jelentette a halált, a bal az életet, ha pedig a 4-5-ös krematórium, akkor a bal oldalra állókat gázosították rögtön el, és jobb oldalra küldték a munkaképeseket.

Egyébként a szelektálást többször is megismételték, amikor kiválogatták azokat, akiket munkatáborokba küldtek, és a betegeket, legyöngülteket, akiket a gázkamrába küldtek. – A szerk.] És aztán 3 hónap után velem is az történt, hogy... Ezzel a testvéremmel együtt [tehát a másik lánytestvéremmel, Irénnel], kettőnket elvittek Németországba, Bergen-Belsenbe, egy másik lágerba.

És a testvérem az ott halt meg. Elválasztott bennünket a Mengele. Az választott szét bennünket, és november elején, úgy november 10-e vagy 12-e táján Bergen-Belsenből vittek el munkára minket Hannover mellett Duderstadtba [a buchenwaldi koncentrációs tábor egyik altábor – A szerk.]. És mikor minket elvittek, pont jött Auschwitzból egy szállítmány ember.

Oda hoztak Auschwitzból embereket. Ott találkoztam még egy unokatestvéremmel. Ettől a kiskőrösi unokatestvéremtől, akit akkor hoztak, kérdeztem, hogy hol van az anyám és a testvérem, nincsenek-e ott. Mert nemrég ott maradtak, de élnek. November 15-én tudom, hogy még éltek Auschwitzban. És mi pedig Németországban a testvéremmel muníciógyárba kerültünk és ott dolgoztunk.

A Sándor, a bátyám, az hamar visszajött, az Szegeden volt katona, illetve munkaszolgálatos, és oda az oroszok nagyon hamar bementek. Ő már 1944 novemberében otthon volt, ő szabadult föl elsőnek. És Soltvadkert már 1944 novemberében föl volt szabadulva.

Nem úgy, mint Budapest. Mi ketten pedig a lánytestvéremmel – május 8-án volt vége a háborúnak – és mi május 10-én szabadultunk föl, mert Theresienstadtban még addig harcoltak a németek, nem akarták föladni azt a lágert ott.

És akkor 10-én fölszabadultunk [A theresienstadti gettót 1945. május 8-án szabadították fel, és május 10-én a Nemzetközi Vöröskereszt megbízottja átadta a gettót a szovjet hadseregnek. – A szerk.], május 10-én, és június 15-e táján jöttünk haza. Mi is akkor még azt reméltük, hogy hazajöttek a többi családtagjaink is, de hát akkor láttuk, hogy...

Az apukám az megmaradt úgy, hogy amikor a Hitler bejött Magyarországra, őt már pár nappal később deportálták Ausztriába egy munkatáborba, egy gazdaságba. És akik oda kerültek, ebbe a gazdaságba, körülbelül 60-80 ember – csodálatos, volt, aki a feleségével vagy az apa a fiával – azok mind megmaradtak.

Olyan jó soruk volt és megmaradtak, és ő is visszajött [Valószínűleg Strasshofban volt: a dél-magyarországi csendőrkerületekben összeállított transzportok némelyikét ugyanis Strasshofba irányították, ami egy Bécs melletti tábor volt, ahol kelet-ausztriai ipari és mezőgazdasági üzemekben dolgoztatták az oda irányított mintegy húszezer embert.

A munkaadókon és munkavezetőkön múlt, hogy milyen bánásmódban részesültek. Mintegy háromnegyed részük – köztük idősek és gyermekek is – túlélte a deportálást. – A szerk.]. Az apukám visszajött és két évvel később megnősült újra.

Amikor visszajöttünk Soltvadkertre a háború után, az életünket ugyanúgy folytattuk, a falu többi részében ugyanúgy megvolt minden, ugyanúgy ment az élet tovább, mintha semmi se történt volna. Mi csak egy évig voltunk el. Persze a keresztény szomszédokra nem nagyon tudtunk ránézni, mert bennünk volt még az az érzés, hogy hát tulajdonképpen hagytak minket, hát magyarul mondván: megdögleni.

Mert azért volt olyan is, ahol voltak olyan rendes emberek, akik azt mondták, hogy „Majd én elduglak” vagy „Megmentelek” vagy valami. Nálunk ilyen nem volt. És nem nagyon találkoztunk aztán senkivel.

Aztán pedig átmentünk Vadkertre, onnan Pestre, a lánytestvérem [Irén] elköltözött Hőgyészre [Tolna megye], a bátyám kivándorolt, az apám megnősült. Apám a háború után közvetlenül kinyitotta a textilüzletet, és amíg tudta, csinálta.

És ott maradt egészen 1951-ig, aztán kimentek Izraelbe, mert akit elvett feleségül, annak volt egy lánya, aki kint volt Izraelben, még a háború alatt valahogy ki tudták küldeni [Palesztinába]. És a család-összehozási [egyesítés] alapon hivatalosan kiköltöztek Izraelbe.

Apám 32 évvel ezelőtt halt meg [1969], Izraelben. 81 éves volt, amikor meghalt, és az utolsó hétig dolgozott és pénzt keresett. Még 80 éves korában pénzt keresett. Egy szuvenírüzletben volt eladó, nem volt saját boltja többé, de nem is akart, nagyon jól megvoltak abból, amit ott kapott. És a felesége is kapott német jóvátételt. És így nagyon szépen megéltek, semmi anyagi gondjuk nem volt soha. Ő is vallásos maradt, de nem volt bigott.

A bátyám rögtön, amikor visszajött, elkezdett szabóságot tanulni ott a faluban. Sose lett belőle jó szabó, csak hát valamit kellett hogy csináljon. És a lánytestvérem meg én, ugye amikor én visszajöttem, akkor továbbra is órás voltam ezeknél, ahol tanultam, mert ezeknek Pesten is volt egy üzletük, és ők Pesten dolgoztak, és én vezettem a soltvadkerti üzletet.

És a lánytestvérem, aki másfél évvel idősebb, mint én, az Irén, az meg képtelen volt szegényke a háztartást vezetni. De ott volt a bátyám, az apám, én és ő – négyen voltunk, és egynek kellett a háztartást vezetni. Anya nem volt. És akkor így éltünk, amíg... A bátyám kiment Izraelbe 1948-ban. Én tartottam vele a kapcsolatot tovább.

Az Irén nővérem a háború után férjhez ment Magyarországon, a férjének Hőgyészen volt bőrkereskedése, de paksi származású volt. De hát ők is aztán ott hagyták az üzletüket, nem lehetett a kommunizmus alatt már, nem volt maszek üzletes.

Ők Izraelben élnek, és még mindig ott vannak, ahol akkor voltak. Falusi életet élnek, és nagyon nehéz élete volt őneki is. Végül is öt kicsi gyereket fölnevelt, az enyém volt a hatodik. És azért is nagyon szerette az én lányomat, mert legalább egy lány is volt ott. [Az interjúalany férjének sikerült Ausztriába szöknie a kisebbik gyerekekkel, és onnan Izraelbe mentek, ahol a gyerek a nagynénjénél nevelkedett.] Nagyon nehéz élete volt neki is. Most már könnyebb neki, de még mindig sokat dolgozik...

Öt fia született: a legidősebb fiának van 14 gyereke, a második fiának van, azt hiszem, 10 vagy 12, a harmadiknak is és a negyediknek is. Mindegyiknél van 10-12-14 gyerek, csak az ötödiknél van 3. Az ötödik fiának 8 évig nem született gyereke a házasságából. 8 év után született egy, aztán még egy és még egy. Aztán be volt fejezve, ott csak három gyerek van. Irén férjét Binétnek hívják, aki szintén egy nagyon nagy családból egyedül maradt meg.

Ő maradt meg egyedül. Ez az egy Binét megmaradt, és ebből lett egy ilyen óriási család mára, ez nagyon érdekes. Például van neki, nem szoktuk kérdezni, de olyan 50 unokája. És az 50 unokából már van neki dédunokája is, legalább 15-20. Ilyen nagy család lett abból az egy férfiből... Nagyon vallásosak persze. Amit a jóisten ad, azt el kell venni, mondták ők, és szülték a gyerekeket, egyiket a másik után. Mindig fájt a szívem azokért az asszonyokért, akik folyton csak szülnek.

És mindegyiknek nagyon nehéz megélhetése van. Meg nincs is megélhetése. Ez a család bigottan vallásos. Apámnak sem tetszett, hogy az én sógorom a gyerekeit így neveli. Nem szerette. Haragudott érte, mert ő egy modern vallásos ember volt.

Nem az én világom, úgyhogy amikor összejövünk, bár nem tagadnak minket meg, mert mégis mondják a gyerekek, hogy a nagynénim meg a nagybácsim, de sok közös beszélőnivalónk nincs, mert az egy más világ, amiben ezek élnek.

A fiútestvérem is egy modern vallásos. Ő is Izraelben él. Nős volt. Az első felesége meghalt, a másodikkal most együtt él. Gyereke nem volt neki. Ő alkalmazva volt a Jeruzsálemi Egyetemen. Először sokáig dolgozott egy ilyen tudományos kertben, ahol tanulmányozták, hogy hogy lehet a Negevben [Negev sivatag] termelni.

A homokból hogy lehet termőföldet csinálni, és mit lehet ott termelni. És aztán már nem bírta, mert az egy nagyon nehéz munka volt, és akkor átköltözött Jeruzsálembe, és ott az egyetemen kapott egy állást. Ott a Lacinak [a férjnek] egy unokatestvére, aki vegyészmérnök volt, ott volt egyetemi tanár, és az beprotekciózta oda, az ő osztályára, ott a vegyészetben szerzett neki egy állást. A testvérem onnan ment nyugdíjba.

1948-ban államosították a házunkat meg az üzletünket [lásd: államosítás Magyarországon], és aztán a falu ugye elvette ezt a nagy házat, mert a főutcán egy hatalmas nagy telek volt ez. Az egész család elmenekült jóformán onnan, a nagybátyáim is mind elmentek a saját házukba. Mindegyiknek volt nagyon szép háza. Mind a három testvérnek gyönyörű új háza volt.

És az mind államosítva lett, mindent elvettek tőlünk. Csak most, miután vége lett a kommunizmusnak, most kaptak valami vacak telket. Pár ezer forintosat. Vidékit. Szóval jóvátétel gyanánt. Nevetséges. És akkor egyszer, mikor már lehetett menni Magyarországra, és autónk volt, leutaztunk megnézni, hogy mi van a régi házunk helyén, vagy megvan-e még a ház, vagy ki lakik benne.

Akartuk tudni. Lebontották, és egy nagy piacteret csináltak oda. Nem építettek rá a mai napig se semmit. Egy nagy-nagy piactér lett, most senki nem lakik ott. Illetve nincs hol lakni. A pincéket is lebontották. Szóval mindent lebontottak, pedig azok nagyon jó pincék voltak.

Olyan pincék voltak, hogy voltak benne ilyen cement hordók is, üveggel kibéelve. Olyan mint egy szoba. És az egy cement épület, szóval beton épület, de belülről ezek a szobák ki vannak üvegezve, úgy, mintha csempe lenne, de üveg, ilyen nagy üvegplatnikkal van kirakva a plafon is, illetve a föld, az oldalak, a plafon, minden.

Csak egy nyílás van rajta, amin a bort beengedték vagy kiszivattyúzták. És ott tárolták azt a rengeteg sok bort, mert őnekik bornagykereskedésük volt, export. Ide is szállítottak Ausztriába, Németországba még a háború előtt. Meg Svájcba meg híres nagy cégeknek. Az egész vidék nekik vásárolta a bort.

Mi [a férjével] pedig 1948-ban elindultunk Budapestre, ott laktunk albérletben egy rokonnál. Egy nagyon nagy lakás volt, úgyhogy nem volt gond, hogy egy cseléd lányt is vittünk magunkkal, mert akkor már két gyerekem volt. Ott is maradt, mi disszidáltunk, ő ott maradt.

Abban a lakásban maradt, ahol mi laktunk. És onnan ment aztán férjhez később, sokkal később. Elhatároztuk, hogy kimegyünk Izraelbe, de elfogtak engemet az úton. Az egyik gyerek a kezemben, a férjem már átment a határon, a másik gyerek a kezében [Ez a gyerek az akkor kb. 11 hónapos Márta nevű gyermekük volt.], és engem elkaptak és visszahoztak Magyarországra, és akkor bezártak [Ez az első disszidálási kísérlet 1949/1950 körül lehetett.]

A gyereket [Edit] elvették tőlem. Akkor még az apám ott volt, akkor őnála volt. De mikor másodszor lebuktam, mikor leültem öt hónapot és kijöttem, és egy pár hónap múlva újra disszidáltam, akkor rokonok vették magukhoz a gyerekeimet, az Editet.

És mikor aztán kiszabadultam másodszor, akkor azt mondtam, hogy ebből elég volt. Én nem bánom, lesz, ami lesz, itt maradok. És akkor elkezdtem dolgozni az Órajavító Szövetkezetben, ahova protekcióval fölvettek, annak dacára, hogy börtöntöltelék voltam.

Politikai bűnös. És ott dolgoztam, és megkerestem a kenyeremet. Látták, hogy nagyon szenvedek a kézi munkával, mert szaktudásom nem volt, hát akkor áttettek a könyvelésbe, és megtanítottak könyvelni, és akkor eltartottam magamat addig, amíg nem kerültem ki Bécsbe.

Öt és fél évig voltunk egymástól elszakítva, és akkor megint adódott egy alkalom. Megláttam, hogy lehet disszidálni, és akkor azt mondtam, hogy hát engemet már nem érdekel, vagy felakasztanak, vagy csinálnak, amit akarnak. Én megpróbálom.

Mert nem bírtam már ott élni. És akkor elindultunk harmadszor a gyerekekkel, és akkor sikerült átjutni Szombathelyen keresztül. Parasztkocsival jutottam át végül. Szombathelyen kiszálltam a vonatból, és ráültettek egy parasztkocsira, elindultunk, és a szalma közé be voltunk takarva, hogy ne lássa senki.

És a paraszt ott lakott, direkt a határon. Aztán a kertjének a vége az már Ausztria volt. Most is van ilyen. Csak akkor ugye jobban vigyáztak, de ő már tudta, hogy mikor van őrségváltás, és mikor nincs katonaság ott a határon, amikor engemet oda kivitt a kertbe, és azt mondta, hogy „Innen

menj tovább egyenesen, ott a fény felé, és az már Ausztria. Ott már semmi bajod nem lesz”.

És éjszaka elindultam egy 8 éves gyerekkel [Ez tehát 1955 körül volt, Edit nevű gyermeke ekkor volt 8 éves.. – A szerk.], és egy kis táskával, amiben benne volt egy napi fehérnemű... És ott aztán már a férjem intézte és várt engemet. [A gyerek] tudta, hogy az az apja, mindig beszéltünk róla, meg sokszor telefonált.

A másik kislányom, az pedig 11 hónapos volt, amikor elszakadt tőlem, és 6 éves volt, amikor visszakaptam. Akit az én férjem kivitt Izraelbe, és az én testvéremnél volt. Egy anyának a gyerekéhez megvan a kapcsolata akkor is, ha 10 évig vagy 20 évig nem látja, de a gyereknek biztos, hogy furcsa volt, és sajnos lelkileg őt biztosan nagyon megviselte, mert ő egy – hogy mondjam csak? – pszichésen nehéz eset, szóval problémái vannak. Szóval őt [Mártát] megviselte ez az egész hercehurca, és sose fog meggyógyulni. Tragikus élete van. Még hozzá sajnos egy borzalmas házassága volt, és egy borzalmas válása volt, és a négy gyereket az apa magához vette, és nem adták neki a gyerekeket.

És ez mind arra vezethető vissza, hogy az élete az első perctől kezdve nem sikerült. Mert egy 11 hónapos gyereket elszakítani az anyjától és aztán az apjától is... Akármilyen jó volt a testvérem hozzá, az mégiscsak más, mint a szülői ház. Szóval sokon mentünk keresztül, nagyon sokon.

És akkor hozattuk vissza [Mártát] Bécsbe, amikor mi már tudtuk, hogy nem fogunk tovább utazni, és már volt lakás. Bérlakás, de volt lakásunk is már. Normális életet éltünk. Már volt üzletem, már pénzt kerestem. És azóta is itt élünk Bécsb